

Μνήμων

Τόμ. 26 (2004)

David Brewer, Η φλόγα της ελευθερίας. Ο αγώνας των Ἑλλήνων για την ανεξαρτησία, 1821-1833.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.844](https://doi.org/10.12681/mnimon.844)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (2004). David Brewer, Η φλόγα της ελευθερίας. Ο αγώνας των Ἑλλήνων για την ανεξαρτησία, 1821-1833. *Μνήμων*, 26, 260–262. <https://doi.org/10.12681/mnimon.844>

του στις πολιτικές εξελίξεις, μιὰ και ὑπῆρξε ὁ κορυφαῖος τοῦ ἀντικαποδιστριακοῦ ἀγώνα και κατὰ κάποιον τρόπο διεΐδε καλύτερα ἀπὸ τοὺς ἄλλους τοὺς κινδύνους γιὰ τὸ μέλλον τοῦ νέου κράτους ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ τοῦ Κυβερνήτη, παρὰ τὶς ἀγαθὲς προθέσεις του, στὶς δικές του μόνο ἐπιλογές. "Ἄν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, τότε νομίζω θὰ ζητούσαμε, ὑπερβολικὰ πάντοτε, ἀπὸ τὸν συγγραφέα νὰ εἶχε ἐπιχειρήσει ἐξίσου ἀναλυτικὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσει τὸ πῶς ὁ ἥρωάς του ἔγινε ἀντικαποδιστριακός. Ἀπὸ ποιὲς διαδρομὲς και μὲ ποιὰ, ἐνδεχομένως, βασιανιστικὰ διλήμματα. Και ὑπῆρχαν πολλὰ τεκμήρια, ἂν ἔχι πάντα γιὰ τὸν Σκυλίτζη, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε γιὰ ὁμοιδεάτες του ποὺ θὰ ἐπέτρεπαν πολλὲς «συμπληρωτικὲς» μαρτυρίες γιὰ νὰ σκιαγραφηθεῖ περισσότερο και αὐτὴ ἡ περίοδος τῆς ζωῆς και δράσης του.

Πρέπει βέβαια νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ διατριβὴ τοῦ Κόκκωνα σταματοῦσε στὸ 1827 και ὅτι τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν περίοδο 1828-1872, προστέθηκαν ὅταν ἀποφασίστηκε ἡ ἐκδοσι, γιὰ νὰ ἔχει ὁ ἀναγνώστης μιὰ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς ζωῆς και τῆς δράσης τοῦ Σκυλίτζη. Ὁ συγγραφέας οὐσιαστικὰ θὰ ἔγραφε ἄλλη μιὰ διατριβὴ ἂν συνέχιζε και γιὰ τὰ μετέπειτα χρόνια τὴν ἐξαντλητικὴν ἔρευνα ποὺ ἔκανε γιὰ τὴν προεπαναστατικὴ και ἐπαναστατικὴν περίοδο. Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦσαν

ἦταν και πολλὰ, δεδομένου ὅτι ὁ Σκυλίτζης ἔζησε ὡς τὸ 1872, και προϋπέθεταν ἀντιμετώπιση ἱστορικῶν προβλημάτων ἄλλου ἐπιπέδου, ἀφοῦ τὸ πλαίσιο εἶναι τώρα ἡ καποδιστριακὴ πολιτεία και μετὰ τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Θὰ μπορούσαν, πάντως, κάποια ζητήματα, ὅπως ἡ χολέρα ποὺ ἐπληξε τὸν Πειραιὰ τὸ 1854 και ποὺ ὑπῆρξε ἡ αἰτία ἢ ἡ ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ Σκυλίτζης ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τοῦ δημάρχου, νὰ εἶχαν τὺχε ἐκτενέστερης διαπραγμάτευσης.

Οἱ λίγες αὐτὲς ἐπισημάνσεις, ποὺ ξεκινοῦν κυρίως ἀπὸ δικὰ μου αἰτούμενα, δὲν μειώνουν στὸ ἐλάχιστο ἓνα ἔργο στὴ σπουδαιότητα τοῦ ὁποῖου ἀναφέρθηκα ἐπανειλημμένως. Θὰ σημειώνα πάλι ὅτι τὸ ἐγχείρημα τοῦ Κόκκωνα ἀποδεικνύει ὅτι τὸ 1821 μπορεῖ νὰ μολιάσει μὲ τὸ εὖρος του τὴν ἱστοριογραφία μας, ἀρκεῖ νὰ μελετηθεῖ, ὅπως στὴν περίπτωσι αὐτῆ, μὲ εὐτυχή ἰσορροπία μεταξὺ ἔρευνας τῶν πηγῶν και κριτικῆς ἀξιοποίησής τους.

Τέλος, ἄς σημειωθεῖ, γιὰτι δὲν εἶναι ἔλασσον, ὅτι ὁ συγγραφέας στοιχειοθέτησε ἠλεκτρονικὰ και σελιδοποίησε ὁ ἴδιος τὸ βιβλίο του χρησιμοποιώντας γραμματοσειρὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ψηφιακὴ συνέχεια τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς μονοτυπίας, και τὸ ἀποτέλεσμα δείχνει ὅτι ἢ νέα τεχνολογία μπορεῖ νὰ παντρευτεῖ ἄρμονικὰ μὲ τὴν παράδοσι τοῦ Γουτεμβέργιου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

David Brewer, 'Η φλόγα τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἀγώνας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία 1821-1833. Μετάφρασι ἀπὸ τὰ ἀγγλικὰ Τσιτίνια Σπερελάκη, ἐπιμέλεια Ἑλένη Κεκροπούλου, Ἀθήνα, Ἐνάλιος, 2004, 439 σ.

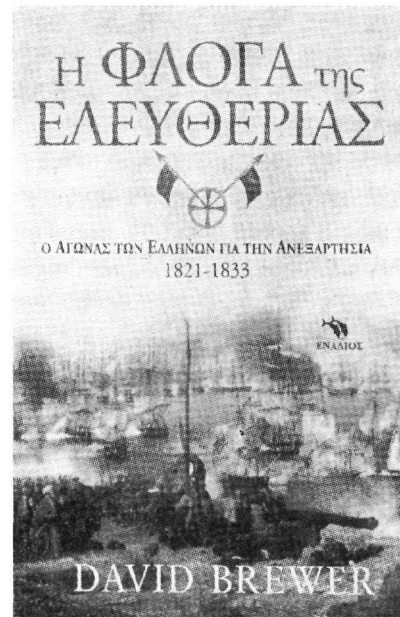
Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξαφνιαῖ τὸ γεγονός ὅτι ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος ἀποφασίζει νὰ ἐκδώσει στὰ ἑλληνικὰ μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τοῦ 1821 ποὺ ἔγραψε, στηριζόμενος κυρίως σὲ ἀγγλικὲς πηγὲς και βοηθήματα, ἓνας ὁμότιμος καθηγητῆς κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Ὁξφόρδη (τὸ copyright ὑπο-

δεικνύει τὸ 2001 ὡς χρόνο τῆς ἀγγλικῆς ἐκδοσης και μιὰ διερεύνησι στὸ διαδικτυο τὸ ἐπιβεβαίωσε: Νέα Ὑόρκη, Overlook Press, 2001). Ἡ ἐκδηλῆ συμπάθειά του γιὰ ὅ,τι ἐπιχείρησαν οἱ Ἑλληνες προκειμένου νὰ ἀποκτήσουν τὴν ἐλευθερία τους, ἢ ἱκανότητά του νὰ ἀξιοποιεῖ μαρτυρίες

καὶ ἀφηγήσεις ἔδωσαν ἓνα κείμενο ποῦ διαβάζεται εὐχάριστα καὶ πολλές φορές διαφωτίζει ἀρκετὰ τὸν μὴ εἰδικὸ ἀναγνώστη. Ἐπομένως, κατὰ κάποιον τρόπο, καλύπτει ἓνα κενὸ ποῦ ἡ ἐλληνικὴ ἱστοριογραφία δὲν μπόρεσε ἢ δὲν θέλησε νὰ καλύψει. Τὸ ἐρώτημα εἶναι γιατί; Ἡ συζήτηση εἶναι μὲν παλαιά, ἀλλὰ παραμένει ἐπίκαιρη. Δύο ἀπὸ τὶς ἐρμηνεῖες ποῦ προτάθηκαν: ἡ πολυπλοκότητα τῶν ὑπὸ διαπραγμάτευση προβλημάτων ποῦ ἀφοροῦν τὸ 1821 καὶ τὸ συναφές μέγεθος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας δὲν ἐπιτρέπουν τὸ τόλμημα μιᾶς σύντομης ἀνασκόπησης ἐνὸς μεζονος γεγονότος· δὲν ἔχουν δημιουργηθεῖ στὴ χώρα μας οἱ προϋποθέσεις, θεσμικὲς καὶ ἐκδοτικὲς, τῆς δημιουργικῆς χρήσης ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐκλαϊκευτικῶν ἐκδόσεων. Τὶς ἀναστολές αὐτὲς ἢ τὶς δυσκολίες δὲν φαίνεται νὰ τὶς ἔχουν κάποιοι ξένοι ἱστορικοὶ ἢ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ποῦ ἀπευθύνονται σὲ μὴ ἑλληνόφωνο κοινόν. Νομίζω ὅτι τὸ θέμα εἶναι πολὺ σοβαρὸ καὶ πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσει συστηματικὰ ἂν πράγματι ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸ πῶς διαμορφώνονται, καὶ στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐκδόσεων, οἱ ἀπόψεις τοῦ εὐρύτερου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ γιὰ τὴν ἱστορία.

Γιὰ νὰ γίνω πιὸ συγκεκριμένος, νομίζω ὅτι δύσκολα κάποιος ἱστορικὸς ποῦ ἔχει παρακολοθήσει τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ τὶς τελευταῖες δεκαετίες γιὰ τὴ στάση τοῦ Πατριαρχείου ἀπέναντι στὸ νεοελληνικὸ διαφωτισμὸ καὶ τὶς προοπτικὲς τῆς Ἐπανάστασης, θὰ ξεπερνοῦσε τὸ πρόβλημα μὲ λίγες φράσεις καὶ μὲ τὴν εὐρηματικὴ διατύπωση: «Ἡ ἐκκλησία ἔτσι ἦταν ἐπικεφαλῆς τόσο τῆς συνεργασίας μὲ τὸν ἐχθρὸ ὅσο καὶ τῆς ἀντίστασης, καὶ ἔπαιζε, ὅπως εἶχαν τὰ πράγματα, ταυτοχρόνως τὸν ρόλο τοῦ Πετὲν καὶ τοῦ Ντὲ Γκόλ». Καὶ στὸ θέμα τοῦ κρυφοῦ σχολειοῦ: «Οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀπαγόρευαν τὴν ἐκπαίδευση [...]. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα πολλὰ παιδιά πήγαιναν πράγματι σὲ αὐτοσχέδια σχολεῖα, συχνὰ σὲ ἐκκλησίες καὶ μὲ παπὰ γιὰ δάσκαλο, ἀλλὰ πήγαιναν τὴ νύχτα ἀπλῶς καὶ μόνον ἐπειδὴ ὅλη τὴν ἡμέρα δούλευαν στὰ χωράφια». Δύσκολα ἐπίσης θὰ υπέγραφε

καὶ τὴν ἐπόμενη φράση: «Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Καποδίστρια ὑποστηρίζονταν ἐπίσης ἀπὸ τὸν ὀγδοντάρη Κοραῆ στὸ Παρίσι, ὁ ὁποῖος μόνον λόγῳ τοῦ προχωρημένου τῆς ἡλικίας του μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ τὴ μικροψυχία του καὶ γιὰ τὶς δηλητηριώδεις ἐπιθέσεις του ἐναντίον τοῦ Καποδίστρια». Εἶναι σαφές πῶς αὐτὴ ἡ ἀποψη γιὰ τὴν μικροψυχία τοῦ Κοραῆ, μιὰ ψυχολογικὴ ἐρμηνεία καὶ ὄχι μιὰ στοιχειώδης ἀπόπειρα νὰ κατανοηθεῖ ἡ ἐμμονὴ τοῦ γέροντα σὲ κάποιες ἀξίες ποῦ ὑποστήριζε μιὰ ὀλόκληρη ζωὴ, μᾶς πᾶνε πολὺ πίσω.

Θὰ μπορούσα νὰ συνεχίσω καὶ μὲ ἄλλα παραδείγματα, ἀλλὰ δὲν θέλω παράλληλα νὰ μειώσω στὸ ἐλάχιστο τὴν προσπάθεια τοῦ συγγραφέα, μὲ τὶς πηγές καὶ τὰ βοηθήματα ποῦ εἶχε στὴ διάθεσή του, νὰ ἀναπαραστήσει εὐσυνείδητα καὶ πολὺ γλαφυρὰ πολλὲς πλευρὲς τοῦ 1821. Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐνδιαφέροντα κεφάλαια, γιὰ τὴ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ σχετικοῦ ἔργου τοῦ C. M. Woodhouse, ὅπου καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ σημαντικὲς πηγές, τὰ ὅσα ὁ Codrington ἔγραψε γιὰ

νά υπερασπίσει την απόφασή του και νά αντικρούσει τὰ ἐπιχειρήματα τῆς Βρετανικῆς Κυβέρνησης γιὰ τὴν ἀνάκλησή του, μιὰ βιογραφία γι' αὐτόν (1972), καὶ 2-3 ἀκόμη παραπομπές σὲ ἄλλες πηγές, ὁδηγοῦν σὲ μιὰ εὐσύνοπτη καὶ ἐμπεριστατωμένη εἰκόνα τῆς ναυμαχίας καὶ τοῦ ἀντίκτυπου ποῦ εἶχε στὴν Ἐπανάσταση καθὼς καὶ στοὺς πρωταγωνιστές της. Κἀπως ἔτσι χειρίζεται ὁ συγγραφέας καὶ τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του καί, ὅπως ἤδη

ἀνέφερα, τὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὸ μὴ εἰδικὸ ἀναγνώστη δὲν εἶναι ἀμελητέο. Παραμένει ὅμως τὸ πρόβλημα τοῦ κατὰ πόσον ἓνα εὐληπτο, καλῶν προθέσεων καὶ ἐνδιαφέρον βιβλίο γιὰ τὸ 1821, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν ἐνσωματώνει ὅσα ἡ ἑλληνικὴ κυρίως ἱστοριογραφία πρότεινε γιὰ μιὰ νέα προσέγγισή του, θὰ μπορούσε, μεταφραζόμενο στὰ ἑλληνικά, νὰ ξεπεράσει τὰ ὄρια μιᾶς καλῆς ἐνημέρωσης καὶ νὰ συμβάλει στὴν ἄρση κάποιων γερὰ ἐδραιωμένων στερεοτύπων.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Μαρία Χριστίνα Χατζηγιάννου, Οικογενειακή στρατηγική και εμπορικός ανταγωνισμός. Ο οίκος Γερούση τον 19ο αιώνα, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2003, 324 σ.

Ὅσο περνοῦν τα χρόνια καὶ παρατηρεῖται μιὰ περισσότερο ἢ λιγότερο δυναμικὴ καὶ συνειδητὴ μετακίνηση τοῦ ερευνητικοῦ ενδιαφέροντος των ἱστορικῶν σὲ εποχές νεότερες καὶ πιο κοντινές στο σῆμερα, ἡ δημοσίευση ἐργασιῶν με θέμα παλαιότερες περιόδους καὶ κυρίως ἐργασιῶν που βλέπουν με νέα ματιὰ παλιὰ καὶ δουλεμένα θέματα εἶναι σίγουρα καὶ ευχάριστη καὶ ιδιαίτερα αἰσιόδοξη ἐξέλιξη γιὰ τὸ μέλλον τῆς ἱστορικῆς ἐπιστῆμης γενικότερα. Το ἔργο τῆς Μαρίας-Χριστίνας Χατζηγιάννου *Οικογενειακή στρατηγική και εμπορικός ανταγωνισμός. Ο οίκος Γερούση τον 19ο αιώνα* ἀποτελεῖ μιὰ νέα ἐκδοχὴ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τὴν ὁποία εἶχε ἐκπονήσει τὸ 1989 στο Πανεπιστήμιο Αθηνῶν. Το συγκεκριμένο ἔργο ἀποτελεῖ μιὰ σαφῶς βελτιωμένη ἐκδοχὴ τῆς ἐργασίας ἐκείνης, με πολὺ πιο συγκροτημένο λόγο καὶ ἐνταγμένη πλέον στα πλαίσια τῆς ἱστορίας των ἐπιχειρήσεων (business history). Ἐνῶ στο ἐξωτερικὸ ἔχουν γίνῃ σημαντικὲς μελέτες που ἐντάσσονται στο πεδίο αὐτό, στον ἐλλαδικὸ χώρο ἀντίστοιχες προσπάθειες εἶναι μᾶλλον ἀποσπασματικές. Ἡ Χατζηγιάννου ἀπὸ τις πρώτες σελίδες τοῦ ἔργου τῆς καταγράφει τις νεότερες ἀλλὰ καὶ τις παλιότερες κατευθύνσεις τῆς ἱστορικῆς ἐ-

ρευνας ἀναφορικὰ με τὸ συγκεκριμένο κλάδο καὶ παραθέτει μιὰ ικανοποιητικὴ εἰκόνα των ἐργασιῶν που τὸν συγκρότησαν. Οἱ βιβλιογραφικὲς τῆς ἀναφορὲς σαφῶς μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν μιὰ ἀφετηρία γιὰ ὁποῖον ἐνδιαφερθεῖ νὰ μελετήσῃ συγκεκριμένες καὶ διακεκριμένες μελέτες τῆς ἱστορίας των ἐπιχειρήσεων. Παράλληλα καταγράφει τὰ κενὰ που παρουσιάζει ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, τις ἀδυναμίες που οφείλονται στὶς υπάρχουσες πηγές καὶ σκιαγραφεῖ με ἀδρές γραμμὲς τὴν ἱστορία τῆς ἱστορίας των ἐπιχειρήσεων ὅπως ἔχει ἐξελιχθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Σημειώνει τὴν ἀποσπασματικὴ καὶ μονόπλευρη—ἐν πολλοίς—ἀνάπτυξη τῆς οικονομικῆς ἱστορίας τοῦ 18ου καὶ των ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰ. στον ἐλλαδικὸ χώρο καὶ τὴ μελέτη ἀτομικῶν καὶ οικογενειακῶν ἐπιχειρήσεων ἀλλὰ καὶ ευρύτερων οικονομικῶν συνόλων, ὡς αὐτοτελῶν μονάδων που δὲν ἐντάσσονται ἄμεσα στο οικονομικὸ καὶ πολιτικὸ περιβάλλον τους. Διατυπώνει συγκεκριμένη μεθοδολογικὴ προσέγγιση προκειμένου τὸ εγχεῖρημα νὰ ἀποβεῖ ἐπιτυχές. Εἰδικότερα ἀναφέρει ὅτι «ἡ οικογενειακὴ ἐπιχειρηματικὴ στρατηγικὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ βαθύτερα κατανοητὴ, ἀν ἐξεταστῇ στο ἐπίπεδο τοῦ μικροῦ γεωγραφικοῦ διαμερίσματος (επαρ-